

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

1 מאי 2012

בדואר רשום

לכבוד

מר דוד זקן, המפקח על הבנקים

מר סטנלי פישר, נגיד בנק ישראל

,א.ג.

הנדון: עמלת פירעון מוקדם להלוואות מסוג משכנתא – בחינה והצעות

אנו, ד"ר דני בן-שחר, חוקר בטכניון – מכון טכנולוגי לישראל, בתחום מימון וכלכלת נדל"ן, והתכנית המשפטית לדיור, קהילה ומשפט מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב, פונים אליכם על סמך חוות הדעת המפורטת להלן, לבחון מחדש את הסדר עמלת הפירעון המוקדם על הלוואות משכנתא בריבית קבועה (להלן: "העמלה") הנהוגה היום בבנקים, כפי שנפרט בהרחבה בחוות דעת זו. לטענתנו יש לבטל באופן מוחלט את העמלה, או לחלופין לשקול את אימוץ ההסדרים שנקבעו ביחס לעמלת פירעון מוקדם ברפורמה האמריקאית "Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act", והתאמתם לשוק המשכנתאות הישראלי. רפורמה זו, שעוגנה בחוק הפדראלי בשנת 2010, בתגובה למשבר הכלכלי בשוק המשכנתאות שפרץ בשנת 2008, מטילה מגבלות משמעותיות על היקף העמלה ומשך הזמן שניתן לגבותה, ובמקרים מסוימים אף אוסרת עליה כליל.

בחוות-דעת זו יתוארו הפגמים הטמונים בעמלה, אשר מצדיקים לטענתנו בחינה מחודשת של ההסדר הקיים וכן יובאו מספר הצעות שלדעתנו יש לשקול בבואכם לבחון את הסדר חלופי:

1. **המצב הקיים**: סעיף 13 לפקודת הבנקאות, 1941 מקנה לכל לווה בהלוואת משכנתא המשמשת לדיור, זכות לפירעון מוקדם של ההלוואה בכל עת, בכפוף לתנאים המנויים בסעיף.^[1] על-פי סעיף 3(3) לצו הבנקאות (עמלת פירעון מוקדם), תשס"ב 2002, תאגיד בנקאי רשאי להטיל עמלה בעת פירעון מוקדם של הלוואה בריבית קבועה שנתן לצורך רכישת דירת מגורים או במשכון דירת מגורים. הנוסחה המובאת בצו קובעת כי העמלה תחושב כהפרש בין התשלומים שטרם נפרעו

¹מי שקיבל מתאגיד בנקאי הלוואה לשם רכישת דירת מגורים או במשכון של דירת מגורים, רשאי, על אף כל הסכם הקובע אחרת, לפרעה לפני המועד שנקבע לפירעונה בתנאים אלה:
(א) סכום הפירעון המוקדם לא יפחת מעשרה אחוזים מהסכום המקורי של ההלוואה או מעשרה אחוזים מיתרת ההלוואה בצירוף הריבית והפרשי ההצמדה שנצברו ולא נפרעו עד יום הפירעון בפועל, לפי הגבוה;
(ב) התאגיד הבנקאי רשאי להתנות פירעון מוקדם כאמור בתשלום עמלה בתנאים ובשער שקבע הנגיד בצו לאחר התייעצות עם הועדה ובאישור שר האוצר וועדת הכספים של הכנסת".

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

כשהם מהווים לפי הריבית הממוצעת על המשכנתאות, בניכוי אותם תשלומים כשהם מהווים לפי שער הריבית שנקבעה בעת מתן ההלוואה.

2. **שינוי בנסיבות המוניטאריות:** העמלה בצורתה הנוכחית נקבעה על רקע תנאים כלכליים ששררו בשנות השמונים של המאה שעברה. בעבר, מקורות המימון של הבנקים למשכנתאות היו מוגבלים לפיקדונות של משקיעים מוסדיים לטווח ארוך. תנאי הפיקדונות ממקורות אלו לא היו ניתנים לשינוי. הואיל וכך, נוצר חשש שהירידה החדה שהתרחשה בשערי הריבית בתוך מספר חודשים מ-13% ל-7%-6%, תוביל ל**מיחזור המוני** של הלוואות משכנתא, אשר יסכן את יציבות הבנקים הכבולים בהתחייבויות בריבית גבוהה. חשש זה הוביל לתיקון הצו ולקביעת העמלה כפי שהיא היום, במטרה להגן על הבנק בגין הנזק העלול להיגרם לו ממחזור חובות. עקב נסיבות אלו אשר תוארו ע"י ביהמ"ש העליון בפס"ד בראשי^[2] נדחו הטענות המשפטיות כנגד דרך הפעלת שיקול הדעת של נגיד בנק ישראל בקבעו את העמלה.^[3]

אולם, הזמנים התחלפו והנסיבות כיום שונות בתכלית. ראשית, שערי הריבית במשק אינם מאופיינים בתנודתיות חריפה כבעבר. בשל כך, לא קיים חשש למחזור המוני אשר יאיים על יציבות המערכת הבנקאית. שנית, הבנקים אינם קשורים עוד בהתחייבויות ארוכות טווח גרידא אלא תמהיל המימון שלהם כולל גם מקורות מימון לטווח קצר (כגון עו"ש, מט"ח, תיקי ני"ע ועוד). בניגוד למצב בעבר, מקורות אלו מאפשרים גמישות והתאמה לתמורות בשוק. כך, במקרה של ירידת שערי הריבית, חלק ממקורות המימון של הבנק יוזלו בהתאם. יתר על כן, מגוון האפשרויות לגידור סיכונים הריבית ולהקטנת הנזק הפוטנציאלי גדול מבעבר. שינויים אלו שחלו בתנאים המאקרו-כלכליים והמוסדיים, מסירים את החשש שהיה קיים ליציבות המערכת הבנקאית כתוצאה מפירעון מוקדם של משכנתאות. **שינוי זה שומט במידה רבה את הקרקע מתחת להצדקת עמלת הפירעון המוקדם בכלל ובצורתה הנוכחית בפרט.**

הפגמים בעמלת הפירעון המוקדם במתכונתה הנוכחית

3. אף אם מטרתה של העמלה היא לפצות את הבנק בגין הנזק הנגרם לו עקב פירעון מוקדם בעת ירידה חדה בשערי הריבית, הרי שנוסחת החישוב הנוכחית אינה מקיימת מטרה זו. ניתן לראות דוגמא לכך במקרה בו אין שינוי בריבית הממוצעת על המשכנתאות. על-פי השיטה הנוהגת, לווה שלוה בשער ריבית גבוה מהריבית הממוצעת במשק, המבקש לפרוע את חובו מבעוד מועד,

² בג"צ 3627/90 בראשי נ' נגיד בנק ישראל, עמ' 119.
³ שם, עמ' 121.

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

יאלץ לשלם עמלה המחושבת לפי הפער בין גובה הריבית בהלוואה לבין הריבית הממוצעת על משכנתאות, חרף העובדה שלא אירע שינוי בשערי הריבית במשק. במקרה כזה ביכולתו של הבנק להלוות את הסכום הנפרע בתנאים זהים (בממוצע), להשיג תשואה זהה וכך לזכות בכפל הכנסה – פעם אחת על-ידי תקבולי הריבית מן הלווה החדש, ופעם אחרת על-ידי עמלת הפירעון המוקדם.

4. **פיצוי הבנק במצב של היעדר הפסד.** פגם נוסף עליו ניתן להצביע נובע מהשקלול הלא ראוי של פרמיית הסיכון של הלווה הספציפי בחישוב גובה העמלה. העמלה תלויה, כאמור, בין היתר, בריבית אשר נקבעה ללווה ספציפי, ומשקפת את פרופיל הסיכון שלו במעמד נטילת ההלוואה. לפיכך, ככל שמרכיב פרמיית הסיכון בהלוואה המקורית גבוה יותר, כך העמלה בעת מימוש הפירעון המוקדם גדלה בהתאמה. אולם בעת פירעון ההלוואה, אין נפקות לסיכון שהוערך על-ידי הבנק לגבי לווה זה ביום לקיחת ההלוואה. סיכון, מעצם טבעו, צופה פני עתיד; הואיל והלקוח פורע את חובו, הרי שאלמנט אי-הוודאות בטל, ואין הצדקה לפצות את הבנק על סיכון שחדל מלהתקיים.

5. **הפליה בין לווים.** שקלול של הריבית האישית בחישוב עמלת הפירעון המוקדם מעורר חשש להפליה בין לווים חזקים (אלה המציגים במקור איתנות פיננסית) לבין לווים חלשים יחסית. פרמיית הסיכון על ההלוואה נקבעת על-פי היכולת הצפויה של פירעון החוב, אשר תלויה בעיקרה בפרמטרים כגון רמת ההכנסה השוטפת של הלווה, מצבת נכסיו וכיוצ"ב. לכן, הלוואה בריבית גבוהה מעידה, על-פי רוב, על איתנות כלכלית פחותה. בהתאם לכך, לווים חלשים ישלמו עמלת פירעון מוקדם הגבוהה מהעמלה שתשולם על-ידי לווים חזקים במועד הפירעון המוקדם. דוגמא בוטה לכך ניתן לראות במקרה בו חלה ירידה בריבית הממוצעת על המשכנתאות: לווה שלווה בשער ריבית נמוך מהממוצע לא יחויב בתשלום עמלה בעת הפירעון המוקדם, שעה שלווה שלווה בריבית גבוהה מן הממוצע יהיה חייב באותו מקרה בעמלה (שתגזר מההפרש בין הריבית האישית שלו לבין הריבית הממוצעת במשק). השוני בגובה העמלה מוביל לכך שלווים בעלי פרמיית סיכון גבוהה נושאים בעול כבד יותר מאשר לווים בעלי פרמיית סיכון נמוכה. זאת, על אף שאין כל הצדקה שלווים שונים ישלמו עמלה שונה, במיוחד כשמטרת העמלה לפצות על ירידת הריבית הממוצעת במשק שאינה תלויה בלווה הספציפי.

כפועל יוצא, שקלולה של הריבית הספציפית בקביעת גובה העמלה יוצר אי-שוויון בין בעלי סיכון אשראי שונים, ובפרט בין לווים חזקים ללווים חלשים. הבחנה זו בין לווים חזקים

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

לחלשים הינה רגרסיבית ויש בה הפליה פסולה הפוגעת בזכות לשוויון, שכן אין שונות רלוונטית המצדיקה אותה בעת מועד פירעון ההלוואה.

6. **פערי מידע.** בעת בחינת הפתרונות לבעיות שתוארו לעיל, יש לתת את הדעת לפערי המידע בין הלווים לבין הבנק. מיותר כמעט לציין כי לבנק יתרונות רבים לעומת הלווה, ביניהם ניתן למנות מומחיות בתחום הפיננסי, נגישות למאגרי מידע המאפשרים ניתוח סטטיסטי מפורט של סיכונים, אמצעי הגנה מתקדמים (כגון ריבוי מקורות מימון ומכשירים פיננסיים המאפשרים גידור סיכונים). לעומתו, לווה הלוואת משכנתא סביר, חסר ניסיון בשוק המשכנתאות ובדרך-כלל אינו מסוגל להעריך ולתמחר את הסיכונים המוטלים עליו בעת לקיחת המשכנתא. התנהגותו של הלווה מתנהלת לרוב בהעדר מידע וכלים הנדרשים לניתוחו לצורך קבלת החלטות מושכלת.^[4] בנוסף, מחקרים מראים כי הלווה הטיפוסי מושפע מהטיות פסיכולוגיות כגון אופטימיות-יתר בנוגע לתנאי שוק עתידיים ויכולתו לעמוד בהחזר תשלומי ההלוואה; זאת, לצד נטייה לחשיבה קצרת-טווח שעה שהלוואת משכנתא דורשת שיקולים ארוכי-טווח.^[5] פערים אלו מתבטאים ביתר שאת בכל הנוגע לעמלת פירעון מוקדם הכוללת משתנים רבים וסבוכים הצופים פני עתיד (כגון שיעור הריבית בעתיד, וחישוב יתרת התשלומים). תמחור העמלה בעת נטילת ההלוואה מבוסס על אומדנים ארוכי-טווח ומצריך חישובים מורכבים שללווה אין את היכולת והכישורים לעקוב אחריהם. בעיה זו מחריפה כאשר מדובר באוכלוסיות מעוטות יכולת, הואיל ולאוכלוסיות אלה אין את היכולת הכלכלית לגשר על פערי המידע באמצעות פנייה לגורמים מקצועיים (כגון יועצי משכנתאות).

7. עמלת הפירעון המוקדם מהווה אם כן רכיב "שקוף" שאינו נלקח בחשבון על-ידי הלווה בחישוב עלות החוב במעמד נטילת ההלוואה. מצב זה פוגע ביעילות השוק שכן המחיר האמיתי של ההלוואה לא נלקח בחשבון על-ידי הלווה. יתר על כן, נפגעת גם הקצאת המקורות היעילה במשק שכן, בדיעבד, נטל העמלה מסכל פירעונות מוקדמים אף אם אלה כלכליים.

⁴ ראו, למשל, Oren Bar-Gill, The Law, Economics and Psychology of Subprime Mortgage Contracts, 94 *Cornell Law Review* 1073 (2009).

⁵ שם.

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

8. יש לציין כי בניסיון לגשר על הפערים המתוארים לעיל, צו הבנקאות (עמלת פירעון מוקדם) תוקן בשנת 2002 ובין היתר הטיל בס' 12 חובה על הבנק להמציא ללווה דף הסבר בעניין הפירעון המוקדם. ברם, אין באמצעי זה כדי לתת מענה הולם לבעיה המתוארת, מהטעמים הבאים: ראשית, דף ההסבר מפרט דוגמאות לעמלה שתחויב עקב הפירעון המוקדם, אשר מתייחסות להלוואה היפותטית, ואינן מאפשרות ללווה להבין מה גובה העמלה שבה הוא עצמו יחויב אישית. אמנם ניתן לפרט עמלות אפשריות להלוואה הספציפית, אך מלבד העובדה שמדובר בהערכות הבנק לגבי ריביות עתידיות, הרי שפתרון זה יגרור את הגדלת הררי המידע הנכללים במסגרת חוזה ההלוואה. הצפת הלווה במידע מעצימה את הקשיים שבהבנת תנאי ההלוואה בכלל, ואת עמלת הפירעון המוקדם בפרט, ועל כן אינה מהווה חלק מהפתרון, אלא נדבך נוסף בבעיה. בנוסף, דף ההסבר עושה שימוש במונחים שאינם נהירים ללווה הטיפוסי, ואף יותר מזאת, לווים רבים אינם שולטים בשפה העברית ואו אינם יודעים קרוא וכתוב.⁶
9. מהאמור לעיל נובע כי בניגוד ללווה, הבנק מסוגל לתמחר באופן נאות את הסיכונים ולהתגונן היטב מפניהם, בעוד שהלווה נותר חשוף ופגיע וחסר את המידע הנחוץ לו לקבלת החלטה מושכלת שיש לה השלכות כבדות משקל על חייו ועל עתידו.
10. הטענות כפי שהובאו לעיל, מחייבות לדעתנו בחינה מחודשת של הסדר עמלת הפירעון המוקדם. להלן מספר הצעות שאנו סבורים שיש לתת עליהן את הדעת:

ביטול עמלת פירעון מוקדם

11. עמלת הפירעון המוקדם היא עמלה מורכבת ההופכת את חוזה המשכנתא, שהוא חוזה סבוך מעיקרו, לסבוך אף יותר. זאת, עקב היותה כרוכה בחוסר ודאות המחייבת שימוש באומדנים והסתברויות. ביטולה של עמלת הפירעון המוקדם והטלת איסור על חיובה יביאו לטענתנו לבהירות טובה יותר ביחס לתנאי המשכנתא; וכפועל יוצא, לקבלת החלטות מושכלת יותר על-ידי הלווים בעת נטילת הלוואת המשכנתא.
12. טענה אפשרית כנגד דרך פעולה זו תתייחס לאופן השפעתה על הריבית בעת נטילת ההלוואה. על-פי טענה זו, ביטול העמלה עלול להביא להעלאת הריבית על המשכנתאות כך שתגלם גם את ערכה של עמלת הפירעון המוקדם, ובאופן זה נמצא פוגעים בציבור הלווים. לטענתנו, אף אם

⁶ראו Ben-Shahar, O., and C. Schneider, *The Failure of Mandated Disclosure*, 159 U. of Penn. L. Rev. 647 (2011).

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

תרחיש כזה אכן יתממש, אין בחשש זה נימוק משכנע להשארת המצב על כנו. לאור העמימות, פערי הידע וחוסר יכולתם של לווים להעריך את המשמעות הכלכלית של קיום העמלה, אנו סבורים שדווקא גילום העמלה בשער הריבית תהפוך אותה לשקופה יותר וניתנת להבנה ולשקלול על ידי הלווים. במקרה שאכן יגולם ביטול העמלה בגובה הריבית של ההלוואה, הדבר יקנה ללווים יכולת השוואה מדויקת יותר בין סוגי ההלוואות המוצעות על-ידי הבנקים השונים, כך שהחלטתם תהיה מבוססת על מידע גלוי ולא על חישוב רכיבים נסתרים. כתוצאה מכך היא תוביל לבחירת ההלוואה המתאימה ביותר לצרכיהם ואף תייצר בעקיפין תחרות הוגנת יותר בין הבנקים.

13. יתר על כן, ביטול העמלה יוביל לפתרון יעיל וכלכלי יותר. הואיל ולבנק יתרון יחסי בגידור הסיכון הכרוך בפירעון מוקדם, העלייה האפשרית בריבית עקב ביטול העמלה עדיפה על תוחלת העמלה שנאלץ לשלם הלווה הפורע את חובו בפירעון מוקדם.

14. ככל שיימצא לנכון שאין לבטל באופן מוחלט את עמלת הפירעון המוקדם, אנו סבורים שיש לבחון את אימוץ העקרונות הבסיסיים של ההסדר החדש שהונהג לאחרונה בארה"ב כאמור להלן.

התאמה של ההסדר האמריקאי לשוק המשכנתאות הישראלי

15. במהלך שנת 2010 נחקק חוק "Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act" שיישם רפורמה ברגולציה הפיננסית בארצות הברית כתגובה למשבר הכלכלי שפרץ בשנת 2008. במסגרת פרק XIV לחוק נערכו שינויים נרחבים ברגולציה על משכנתאות, ובפרט שינויים המתייחסים לעמלות פירעון מוקדם. רפורמה זו אוסרת הטלת עמלות פירעון מוקדם פרט להלוואות פריים בריבית קבועה שהן בסיכון נמוך (הלוואות המכונות "Qualified Mortgage"). אך גם כאשר מדובר בהלוואות פריים בריבית קבועה חלות מגבלות משמעותיות על העמלה ומשך הזמן שמותר לגבותה. להלן התיאור של עיקרי הרפורמה בתחום עמלת הפירעון:

16. הרפורמה מבחינה בין שני סוגים של משכנתאות למגורים: הלוואות שהינן "Qualified Mortgage" והלוואות שאינן כאלה. על הלוואות "Qualified Mortgage" לעמוד בשורה של קריטריונים,^[7] הקובעים כי מדובר בהלוואה בעלת פרופיל סיכון נמוך. בהלוואות משכנתא שאינה "Qualified

⁷ Subtitle A, Sec 1412, 2(A).

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

Mortgage", שהיא במהותה הלוואה בעלת פרופיל סיכון גבוה, חל איסור מוחלט לכלול עמלת פירעון מוקדם.^[8]

17. לגבי הלוואת משכנתא שהוגדרה כ-"Qualified Mortgage" ניתן לקבוע עמלת פירעון מוקדם, אך חלות מגבלות משמעותיות על היקף ומשך העמלה המותרת^[9]: בשנה הראשונה, עמלת הפירעון מוגבלת ל- 3% מסך ההלוואה שטרם נפרעה, בשנה השנייה היא מוגבלת ל- 2%, בשנה השלישית ל- 1%, ואילו מהשנה הרביעית ואילך חל איסור מוחלט על עמלות פירעון מוקדם.

18. סעיף נוסף ברפורמה קובע כי בכל הצעת הלוואת משכנתא שיש בה רכיב של עמלת פירעון מוקדם חלה חובה על המלווה להציע הלוואה זהה (מבחינת גובה הקרן ותקופת ההלוואה) ללא עמלת הפירעון המוקדם.^[10] בצורה זו הלווה יכול לקבל אומדן ברור לגבי שווייה הכספי של עמלת הפירעון המוקדם, גם במקרים המוגבלים שבהם ניתן להחיל אותה בחוזה ההלוואה.

19. **אנו סבורים כי יש לבחון רפורמה זו ולשקול את אימוצם של הרציונאלים העומדים בבסיסה עם שימת דגש על סוג ההלוואות עליהן היא חלה, היקף העמלה וזמן תחולתה, ותוך התאמה לתנאי השוק הבנקאי בישראל.**

שינוי שיטת החישוב של העמלה

20. כאמור לעיל, חישוב עמלת הפירעון המוקדם מביא בחשבון את הריבית הספציפית (ובכלל זה את פרמיית הסיכון הספציפית האפריורית) של פורע המשכנתא. ככל שעמלה זו תמשיך לחול, ההגנה על הבנק מפני ירידת ריבית חדה במשק צריכה לבוא לידי ביטוי לדעתנו לכל היותר בפיצוי בגין הפרש הריביות הממוצעות על משכנתאות, מבלי להתחשב בסיכון הספציפי האפריורי של הלווה. הווי אומר, נציע את שינוי הנוסחה כך שתפצה את הבנק בגין ירידת הריביות כפער בין הריבית הממוצעת ביום לקחת הלוואה לבין הריבית הממוצעת ביום הפירעון המוקדם. באופן זה, כלל הלווים יישאו בנטל בצורה שווה.

סיכום

21. חוות דעת זו מפרטת את הפגמים המצויים בהסדר עמלת הפירעון המוקדם הקיים ומציעה מספר פתרונות אפשריים לשינוי המצב.

⁸ Subtitle A, Sec 1414, C(1)(A).

⁹ Subtitle A, Sec 1414, C(3).

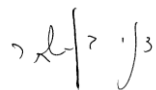
¹⁰ Subtitle A, Sec 1414, C(4).

התכנית לדיור, קהילה ומשפט
התכניות לחינוך משפטי קליני ע"ש אלגה צלגה
הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן

22. לטענתנו, עמלת הפירעון המוקדם היא תוצר לוואי של נסיבות היסטוריות שאבד עליהן הכלח ואין לה כל הצדקה כלכלית, משפטית וחברתית במציאות המשק הישראלי כיום.
23. בנוסף, הסדר עמלת הפירעון המוקדם במתכונתו הנוכחית אינו עומד בכללי הסבירות המצופים מהבנקים, פוגע ביעילות הכלכלית ואף פוגע בזכות לשוויון של לווים חלשים, באמצעות נוסחת החישוב שנקבעה לו.
24. לאור הטענות המועלות לעיל, יש לבחון את ביטולו של ההסדר הקיים, או לחלופין לערוך בו שינויים משמעותיים, כפי שמוצע לעיל.

בכבוד רב,

ד"ר דני בן-שחר
טכניון – מכון טכנולוגי לישראל

אורה בלום, עו"ד
פרופ' נטע זיו
התכנית לדיור, קהילה ומשפט, הפקולטה למשפטים אוני' ת"א

חוות דעת זו נכתבה בסיוע של הסטודנטים חננאל לוי, עדן עוזרי וליאור קדרון מהפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. פרופ' רון חריס (דקאן הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב) ופרופ' אורן בר-גיל (מאוניברסיטת ניו יורק) ייעצו בהכנת חלקים בחוות-דעת זו אך אינם בהכרח שותפים לכל מסקנותיה.

העתק: צוות עבודה בין-משרדי לבחינת הגברת התחרותיות בשוק הבנקאות
בנק ישראל.